

УДК:911.373 (477.8)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД СТАНОВЛЕННЯ ЕТНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ

Гищук Р. М.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Розглядаються питання історії становлення наукових пошуків взаємин, складу, походження й розселення етносів у Галичині від античних часів до сьогодення. Встановлено, що перші, науково обгрунтовані дослідження давніх і сучасних етносів, розпочались у Галичині з приходом австрійської влади. У міжвоєнний період предметом таких вишукувань були обгрунтування й критичний аналіз результатів етнотомографічних австрійських і особливо польських переписів людної краї. В радянські часи Галичина була актуальною територією етнографічних, етнотомографічних і етногеографічних наукових оглядів переважно за межами СРСР. Зацікавлення до таких досліджень різко зросло в публікаціях пострадянського періоду, які ознаменувалися фундаментальними вітчизняними працями різнопланового характеру.

Ключові слова: етнічні дослідження, етнічний склад, давні та сучасні народи, перепис населення.

Вступ. Етнічне «обличчя» Галичини загалом формувалося від початків заселення людиною цього краю, що, безумовно, вплинуло на склад народів, процеси їхнього розселення, динаміку, взаємовідносини. Для з'ясування специфіки часово-просторової організації етносів і аналізу причин таких змін за якнайдовший відтинок часу найдоцільніше застосовувати методи історичної етногеографічної науки. Головним серед її арсеналу, на наш погляд, є метод ретроспективного аналізу. Значний доробок до цього вносить, власне, ретроспективне дослідження історії становлення визначеного напрямку географічних вишукувань у світлі бачень різних вчених. Адже без оцінки результатів, зроблених попередниками, неможлива постановка нових тем, вибір проблем і методів аналізу.

Вихідні передумови. У галузі історії розвитку географічної науки опубліковано низку праць, які тією чи іншою мірою торкаються або просто етнічних досліджень, або ж, безпосередньо чи опосередковано, Галичини за різні часові відтинки [4]. Проте вони мають комплексний характер у світлі всіх суспільно-географічних пошуків. Чи не єдиними працями, де розглядається становлення етногеографічних досліджень в Україні, можна вважати роботи Б. Заставецького [8] і М. Дністрянського з ґрунтовним ретроспективним зрізом [7].

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Галичина належить до найцікавіших із національного погляду країв України, а до 1939 року і територій у Європі. Саме до і після возз'єднання єдиної української нації вона була і залишається самобутньою територією за мовою, культурою, етнорегіональною ментальністю, тощо. Опрацювання літературних і картографічних матеріалів дасть змогу виявити причини, завдяки яким вони збереглися як частина єдиної української нації; наголосити на тих моментах національного історичного розвитку, які в умовах нинішньої політичної ситуації піддаються ретельній ревізії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етногеографічне мислення в Україні пройшло складну еволюцію. Знання про народи, їхнє розселення аж до початку ХХ ст. не були систематизованими, а входили до країнознавчої інформації. Зокрема, про залюднення Карпат венетами в I-IVст. н.е. згадують античні автори Тацит, Пліній Старший, Птолемей. Відомості про заселення Карпатського регіону германцями й даками також подає грецький географ Страбон [1]. Розвиток етногеографічної думки також простежується в «Повісті минулих літ», де згадуються білі хорвати, котрі заселяли Передкарпаття [21].

Становлення етнотомогеографічних досліджень із науковим підґрунтям розпочалися у Галичині з приходом австрійської влади в 1772-74рр. завдяки добре організованим загальним переписам населення [14]. Першим науковим аналізом військових ревізій людної 1792 і 1797-98рр. стосовно етнічного складу людної Східної Галичини можна вважати статистичний опис Ф. Демайна, який він здійснив у 1804р. У своїх описах 1821р. польський дослідник Т. Войнаровський звернув увагу на формування особливої групи етносу в Галичині на основі конфесійної асиміляції – латинників, котрі зберегли українську мову, але перейшли до римо-католицької віри [10]. Наприкінці першої пол. ХІХ ст. розселення єврейської людної в у Львові, Тернополі, Станіславові були в центрі уваги досліджень австрійського географа Б.Блюменбаха. Вперше про місця локалізації білих хорватів на території Передкарпаття згадав у 1848р. П. Шафарик. Від цього часу можна вести мову про дослідження народів стародавніх часів на теренах Галичини [4].

На початку другої пол. ХІХ ст. етнотомогеографічні дослідження Галичини вступають у нову наукову епоху. Зокрема, перепис 1850-51рр. дав вагому основу майбутній «Етнографічній карті Австрійської монархії» відомого вченого К.

Черніга. Саме завдячуючи йому, етнічна структура Галичини 1850-51рр. і 1857р. були передані статистично найбільш правдиво. Остання дата перепису знаходить своє відображення також в низці етнічних карт 60-х рр. XIX ст. А. Фікера [10].

Наступні переписи населення Галичини та, відповідно, його етнічного складу почали значно хибити істотним заниженням чисельності українців в Австро-Угорщині й Польщі [14, с.5]. Саме цій проблемі була присвячена праця українського науковця В. Барвінського «Досліди з поля статистики». Особливо вагомі дослідження Галичини проводили В. Охрімович (праці «З поля національної статистики Галичини», «Русини-латинники», «Фактичні і фіктивні страти русинів у демографічній баянсі Галичини за 1900-1910») і С. Дністрянський («Національна статистика») [7]. Грунтовними етногеографічними студіями давніх народів поповнилися дослідження як австрійських, польських, так і українських науковців. В 70-х рр. XIX ст. Я. Коперницький, В. Пшибиславський вивчали територію залюднення племен трипільської культури, виявивши їх у Галичині [4]. Останнє десятиліття XIX ст. характеризувалося працями про євреїв Ф. Бостеля [18, с.109], Т. Пілата, що присвячена питанням віровизнання та чисельності населення Галичини, Ф. Моравського про переселення та напрямки міграції поляків до Галичини. Впродовж 1895-99рр. австрійцем А. Гікманом був опублікований етнолінгвістичний атлас Австро-Угорщини [4].

Першою етнічною працею в XX ст., серед відомих нам, було видання Й. Бузека, де обґрунтувалися результати етнодемографічної австрійської ревізії 1776р. Починаючи від 1905 до 1913рр., під керівництвом А. Каценельсона видавалася «Єврейська енциклопедія», в якій автор акцентував свою увагу на частці всіх євреїв серед загальної людності краю [4]. Від 1909 до 1912рр. активували свою діяльність у Галичині В. Охрімович і С. Дністрянський, основні наукові думки котрих були спрямовані на корекцію чисельності українців у австрійських переписах [18, с.139]. У 1910р. австрієць А. Браувер увів у науковий обіг дані перших австрійських ревізій 1772р. і 1774р. Невелика частина матеріалів із тих часів збереглася саме завдяки йому [10]. Активувалися також пошуки з виявлення давнього масового розселення творців трипільської культури. На думку В. Хвойки, їхньою прабатьківщиною була територія у Прикарпатській області.

У 1912р. в Санкт-Петербурзі виходить «Военно-статистичний опис Східної Галичини», в якому було вказано чисельність населення краю (5334193 ос.), а також подано частку українців

(61%) і поляків (25%) [4]. Про малу ймовірність об'єктивності щодо частки й кількості українців на західноукраїнських землях (за польським переписом 30.09.1921р.) згадував проф. В. Садовський [18, с.168]. Фундатор української географії С. Рудницький в «Огляді національної території України» синтезував статистичні та картографічні дослідження українських і зарубіжних попередників і детально розкрив межі та розміри української етнічної території [7]. Два роки потому М. Кордуба визначив, що населення Галичини аж до кінця XV ст., найімовірніше, було моноетнічним [12]. Трете десятиріччя XX ст. поповнилося також працями про давніх українців. Започатковані вивчення Прикарпаття австрійцем А. Кіццолемо на рубежі XIX-XX ст. були продовжені Я. Пастернаком, котрий протягом вказаного періоду досліджували етнокультурну картину поховальних пам'яток культури шнурової кераміки й походження в Галичині комарівського етносу [4].

Останнє десятиріччя влади Польщі в Галичині ознаменувалося публікацією польського історика О. Гілевича, котрий писав про ймовірні напрямки міграцій німців-переселенців до Галичини в 1405-1604рр. і зміцнення українського міщанства в малих містах і містечках [18, с.52]. В 1936-37рр. Т. Сулімирський визначив, що західно-подільська група скіфів-орачів змішувалася з етнічними групами фракійців Покуття. У публікаціях М. Смішка зазначалося, що на Прикарпатті впродовж I-III ст. н.е. територією Галичини пересувалися германські племена, а в Прут-Дністер'ї існував немісцевий дакійський етнічний масив [4].

Наприкінці 30-х рр. глибокі напрацювання в галузі етногеографії, власні та у співавторстві з іншими українськими фахівцями, вилилися у видання фундаментальних праць відомого українського географа, етнографа, демографа В. Кубійовича – «Атласу України й сумежних країв» (1937р) і тому I «Географії українських і сумежних земель» (1938р). У них на високому рівні відображено головні етногеографічні параметри України. Це дає підстави вважати В. Кубійовича фундатором нової української етногеографії та демографії [7, с.45].

За повоєнні роки дослідження В. Огоновського торкалися часів кінця XVIII-поч. XIX ст., де описувалася частка в краї трьох основних етнічних груп – українців, поляків і євреїв. В. Кубійович, на підставі інформації про мешканців усіх поселень Галичини, у праці «Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини» в 1948р. подає детальну характеристику етносів та їхніх перехідних груп –

польських колоністів, латинників, українців із польською розмовною мовою, які склалися на початок 1939р. Підсумком даної роботи стала «Схематична етнографічна карта Галичини» масштабом 1:200000. На завершення пер. пол. ХХ ст. в 1949р. В. Кубійович видає «Етнографічну карту України», де Галичина є невід'ємною частиною України [4]. Про етнічні контакти східних праслов'ян та ймовірний район їхнього розселення від Дніпра до Вісли писав професор Іельського університету Г. Вернадський [29].

Над етнічною етимологією походження назв поселень, гір гуцульської частини Галичини та Буковини в 50-х рр. працювали як польські, так і українські вчені. Вони прийшли до висновку, що в їхніх назвах переплелися різноманітні українські, польські й румунські коріння [9]. Етнографічні порівняльні дослідження між слов'янами та русинами Прикарпаття проводив німецький (баварський) історик Й. Ганік [26]. Тут принагідно зазначимо, що у післявоєнний час вітчизняні наукові пошуки над етнічним складом територій СРСР та й самі етнографічні, етногеографічні дослідження в СРСР істотно згорнулися, що пояснювалося пануванням доктрини про злиття націй колишнього СРСР і утворення єдиного радянського народу. Такі вишукування стосувалися переважно історії давніх етносів, а етногенез українців виразно й однобоко обґрунтовувався з «колиски трьох братніх слов'янських народів – росіян, українців і білорусів».

Таким чином, у 60-х рр. ХХ ст. у Прикарпатті наукові дослідження стосувалися давніх народів. Розселення балто-слов'ян між Дніпром і Віслою були в центрі уваги у чеського археолога Й. Ейснера, котрий подав деталізовану карту експансії давніх слов'ян на південь і захід [24]. Локалізація слов'ян з етнографічними і етногенетичними зв'язками на території північних схилів Карпат була обґрунтована в працях професора Колумбійського університету Г. Шевелова [28]. Багатошарові пам'ятки культури фракійського гальштату, висоцької, комарівської культур разом із пам'ятками куштановицької культури в Бовшеві, поблизу Галича, вивчала Л. Крушельницька, що свідчило про мозаїчну етнічну структуру поселень цієї місцевості та її колорит. Вона ж на підставі археологічних розкопок виділила тут найзахіднішу межу розселення трипільських племен [15]. Етногенез слов'ян та їхніх попередників в «західній частині Східної Європи» обґрунтовувала в монографії «Слов'яни» професор Гарвардського університету М. Джимбутас. Вона виділила тут єдине етнокультурне середовище культури карпатських курганів і простежила їхній вплив на розвиток слов'янства [25].

Фундаментальними науковими працями в галузі історичної етнографії й процесів заселення Галичини після давньоруського часу позначилися 80-і рр. ХХ ст. У 1986р. була захищена дисертація Н. Кабузан «Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах ХХ в.» [10], три роки потому – П. Сіреджука «История заселения Галичской земли в XIV-XVIII вв.» [22]. Обидві праці детально висвітлюють домінуючу роль у Галичині українців як титульної нації впродовж усього досліджуваного часу, показують демографічну статистику, аналізують чинники, які призвели до переважаючого розселення українців у сільських поселеннях. Кілька досліджень етнічного розвитку Галичини в пізньоримський час було здійснено О. Бондровським, який вивчав контакти римлян із карпами на периферії імперії в Прут-Дністер'ї [3]. В іноземній історіографії розселення давніх слов'ян у Карпатах та їхній подальший рух на балто-фінські території висвітлюється в польського лінгвіста З. Голамба [26].

Відродження зацікавлення до вишукувань етнографічного характеру різко зросло в публікаціях пострадянського періоду, коли відбулися зміни у суспільно-політичному житті вже незалежної України. Ознаменувалися вони етнографічними пошуками Ф. Заставного, ретроспективними В. Наулка, а ті, які безпосередньо стосувалися Галичини, мали навіть дисертаційний характер. Так, наприкінці ХХ ст. М. Лаврук було проведено ґрунтовне етнографічне дослідження гуцулів Українських Карпат [17]. На зламі тисячоліть етнічний склад міського населення Галичини в ретроспективі був висвітлений у Р. Лозинського [18].

В істориків етнографічна тематика міжвоєнного й воєнного часу ХХ ст. в Галичині була продовжена С. Макарчуком [19]. Ґрунтовною працею статистико-демографічного дослідження, де окремою темою аналізується непроста етнічна структура австро-угорського та польського часу, репрезентоване Прикарпаття в монографії С. Копчака, В. Мойсеєнко, М. Романюка. Вона також охоплює національні особливості Прикарпаття і за післявоєнний радянський час [11]. Давні народи Галичини (карпи, білі хорвати, носії культур фракійського гальштату, Ноа та ін.) описувалися в праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат» колективу науковців Інституту народознавства АН України. У ній проводиться комплексний аналіз становлення, асиміляції, заміщення, розселення, контактів усіх етносів археологічної доби з обох боків Українських Карпат.

На початку III тис. в Україні продовжилося становлення етнодемографії завдяки дисерта-

ційним дослідженням Тернопілля І. Барної [2], Івано-Франківської області Р. Гищука [5] та працям М. Дністрянського, В. Джамана, В. Круля, Р. Лозинського, а надто їхнім монографіям [6, 7, 13, 18]. У них наявні етнічний склад людності, вплив різних чинників на неї залежно від історичних періодів, етнічна мозаїчність, етногенез, розселення та розвиток етнічних процесів у ретроспективі, виявляються етнічні контакти і взаємини, аналізуються людність і частка етнічних меншин, простежуються етнографічні й територіально-політичні процеси, етнополітична активність залежно від проживання, тощо. Тут також варто зазначити те, що фундаментальних праць (монографій) у галузі етногеографії в Україні (не кажучи вже про Галичину) на сьогодні є вкрай недостатньо.

Із досліджень істориками національного складу населення івано-франківської частини Галичини вагомим є трьохтомник В. Грабовецького «Ілюстрована історія Прикарпаття». Іншою ґрунтовною статистичною працею є довідник національного, релігійного, мовного складу населення України 1897-1989рр. у межах адміністративних одиниць (в т.ч. Галичини), які існували на той час. Основою їх є австро-угорські, російські, польські, румунські та радянські переписи населення [23, с.5]. Історія давніх народів Прикарпаття в III тис. представлена лише в низці наукових статей, які деталізують дані їхніх етноконтактних зон. Окремо слід звернути увагу на картосхемний матеріал, де ядро розселення білих хорватів збігається з сучасним розташуванням Прикарпаття [18].

Висновки. Перші етнодемографічні дослідження із науковим підґрунтям розпочалися у Галичині з приходом австрійської влади. Впродовж першої половини XIX ст. вони були переважно описового характеру, тоді як із початком другої половини XIX ст. етнодемографічні студії вийшли на якісно новий рівень. XX ст. характеризувалося найдинамічнішими процесами. На базі археологічних джерел проводилися інтенсивні етногенетичні вишукування давніх предків українців, особлива увага спрямовувалася на обґрунтування та критичний аналіз результатів етнодемографічних австрійських ревізій, а надто польських переписів людності краю. У радянські часи Галичина була актуальною територією етнодемографічних і етнографічних наукових пошуків переважно за межами СРСР. Зацікавлення до етнографічних досліджень різко зросло в пострадянських публікаціях. Ознаменувалися вони етнографічними й етнодемографічними пошуками В. Джамана, М. Дністрянського Б. Заставецького, Ф. Заставного, В. Круля, М. Лаврук, Р. Лозин-

ського, дослідження котрих охоплювали територію Галичини у різні часи.

Список літератури

1. Баран В.Д. Утворення Києво-Руської держави та етнокультурні процеси / В.Д. Баран // Археологічні студії. – К.-Чернівці: Прут, 2003. – №2. – С.25-32
2. Барна І.М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської обл.): автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / І.М.Барна; Львівський нац. ун-т ім. І.Я. Франка. – Львів, 2005. – 19 с.
3. Бондровський О.Г. Римська імперія і племена Карпатського регіону / О.Г. Бондровський // Вісник ЛДУ. І.Я. Франка. Серія історична. – Вип. 24. – 1988. – С. 26-36
4. Гищук Р. Етнічні дослідження Галичини впродовж XIX-пер. пол. XX ст./ Р. Гищук // Історія укр. географії та картографії: 36. матер. III Міжнар. наук. конф. (6-7 груд. 2007р, м. Тернопіль). – Тернопіль, 2007. – С.134-138
5. Гищук Р. М. Ретроспективна екістично-етнічна оцінка заселення території Івано-Франківської області: автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Гищук Р.М.; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 20 с.
6. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
7. Дністрянський М.С. Етногеографія України: [навчальний посібник] / М.С. Дністрянський. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2008. – 232 с.
8. Заставецький Б. Розвиток етнічної географії України у другій половині XX ст. / Б. Заставецький // Історія української географії. — Тернопіль, 2000. — Вип. 1. — С. 92-99.
9. Зеленський Д.К. Про київське походження карпатських українців і гуцулів / Д.К. Зеленський // Українська етнографія. – К., 1958. – С. 3
10. Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII-30-х годах XX в. (Этнодемографическое исследование): автореф. дис. ... к.ист.н. / Н.В. Кабузан; Институт этнографии АН СССР им. Миклухо-Маклая. – Москва, 1986. – 23 с.
11. Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття / С.І.Копчак, В.І. Мойсєнко, М.Д. Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 285 с.
12. Кордуба М. Західне пограниччє Галицької Держави між Карпатами та долишнім Сяном / М. Кордуба // Записки НТШ. – Львів: Др-ня НТШ, 1925. – Т. 138-140. – С. 159-245
13. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія / В. Круль. – Чернівці: Рута, 2004. – 382с.
14. Круль В. Ретроспективний аналіз етнічної структури населення Галичини / В.Круль, Р.Гищук // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: географія. – Тернопіль, 2006. – №2. – С.3-12
15. Крушельницька Л.І. Нові матеріали до археологічної карти Верхнього Подністер'я / Л.І. Крушельницька // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. –К.: вид-во АН УРСР, 1962. - Вип. 4. - С. 131-138

16. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.І.1939. Національна статистика Галичини / В.Кубійович. – Weisbaden: Otto Harrassowitz, 1983. – 175с.
17. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): автореф. дисс... к. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соц. географія» / М.М. Лаврук; Львів. нац. ун-т ім. І.Я. Франка. – Львів, 1997. – 22 с.
18. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р. Лозинський. – Львів, 2005. – 358 с.
19. Макарчук С.А. Населення Західної України за переписом 1931 року / С.А. Макарчук // Вісник ЛНУ. Серія географічна. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 53-61
20. Овчинников О. Східні Карпати на карті Європи / О. Овчинников // Археологічні студії. – К.-Чернівці: Прут, 2000. – №1. – С. 152-161
21. Приходнюк О.П. Східні Карпати у VIII-IXст. / О.П. Приходнюк // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. – Львів, 1999. – Т.1.: Археологія та антропологія. – С. 309-340
22. Сиреджук П.С. История заселения Галичской земли в XIV-XVIII вв.: автореф. дисс ... к. истор. наук: спец. 07.00.02 / П.С. Сиреджук. – Львов, 1989. – 16с.
23. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ ст.: Довідник / С. Чорний. – К: ДНВП Картографія, 2001. – 88 с.
24. Eisner J. Rukovmt slovanske archeologie: poiatku slovanu a jejich kultury / J. Eisner. – Praha, 1966. – S.133
25. Gimbutas M. The Slaves / M. Gimbutas. – N.-Y., 1975. – 522p
26. Gol№b. Z. The Ethnogenesis of the Slavs in the Light of Linguistics // Contributions of the IXth Congress (September). – Kiev, 1983. – P.45-49
27. Hanik J. Teljatka i jagnici! / J.Hanik // WdS. – Weisbaden, 1959. – Jg4. – S.197
28. Shevelov G.J. A Prehistory of Slavik / G.J. Shevelov. – N.-Y., 1965. – P.523
29. Vernadsky G. Ancient Russia / G. Vernadsky. – NewHaven, 1944. – 454 p.

Гицук Р. Ретроспективный обзор становления научных этнических исследований территории Галичины.

Рассматриваются вопросы истории становления научных поисков происхождения, состава, расселения, взаимоотношений этносов Галичины от античных времен до современности. Первые, научно обоснованные демогеографические исследования древних и современных этносов, начались в Галичине с приходом австрийской власти. В период 1918-39 гг. предметом таких поисков был критический анализ результатов этнодемографических австрийских и польских переписей населения края. В советское время Галичина была актуальной территорией этногеографических научных изысканий преимущественно за пределами СССР. Интерес к ним возрос в постсоветских публикациях, которые ознаменовались фундаментальными отечественными трудами разнопланового характера.

Ключевые слова: этнические исследования, этнический состав, древние и современные народы, перепись населения.

R. Hyshchuk Retrospective review of Galicia ethnic research formation. The work explores formation history of scientific research of ethnic relations, origin, composition and settling in Galicia since ancient times till now. The author finds out that the Austrian authority was the first to start scientific demographic research of ancient and modern ethnos in Galicia. During interwar period the subject of such research consisted in reasoning and critical analysis of ethnographic Austrian and especially Polish population census results. In Soviet times Galicia was actual territory of ethnographic and ethno-geographical scientific reviews mostly abroad. Interest to such research drastically increased in publications of the post-Soviet period marked by fundamental domestic works of diverse character.

Key words: ethnic research, ethnic composition, ancient and modern nations, census.